

KARŞIOLGUSAL VE HAYALÎ KOŞUL CÜMLELERİ ÜZERİNE*

*Faik Utkan DENİZER***

Öz: Karşıolgusal koşul cümleleri, konuşurun öncülde gerçeğin tersi olan olay veya durumlar hakkında varsayımda bulunup sonuç cümlesinde bunun sonuçlarını tahmin ettiği varsayımsal koşul cümleleridir. Bir başka deyişle öncül ve sonuç cümlelerindeki önermelerin ya da en azından öncüldekinin gerçek dünyada olanın tersini anlattığı kabul edilir. Karşıolgusal koşul cümleleri, diğer varsayımsal koşul cümlelerinin tersine açık alternatiflilik bildirmezler. Declerck ve Reed'in adlandırmasıyla "hayalî" koşul cümleleri ise karşıolgusal bir bağlamda yer almalarına ve karşıolgusallık işaretleyicilerine sahip olmalarına rağmen karşıolgusallık bildirmezler. Ancak bağlamdan bağımsızken diğer alışıldık karşıolgusal koşul cümlelerinden farksızdırlar. Zihinsel uzam teorisine göre karşıolgusal koşul cümleleri yeni zihinsel uzamlar kurar. Dancygier, bu teoriden hareketle hayalî koşul cümlelerinin içe yerleşik zihinsel uzam örnekleri olarak açıklanabileceğini düşünmektedir. Buna göre karşıolgusal uzama yerleştirilmiş yeni varsayımsal koşul cümlesi, üst zihinsel uzamın varsayımsallık derecesini ve kullanılan morfolojik işaretleyicileri devralır ancak karşıolgusal olarak yorumlanamaz. Ayrıca diğer açık koşul cümleleri gibi (karşıolgusallardan farklı olarak) açık alternatiflilik ifade ettikleri anlaşılmaktadır. "Hayalî" koşul cümlesinin ilettiği açık alternatiflilik, üst zihinsel uzam içinde (gerçeklik uzamında değil) değerlendirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Varsayımsallık, karşıolgusallık, koşul cümleleri, mümkün dünyalar, zihinsel uzam.

On the Counterfactual and Imaginary Conditionals

Abstract: In hypothetical conditionals known as counterfactual conditionals, the speaker makes assumptions about situations or events that are not true in the antecedent and predicts the results in the consequent. In other words, it is presumed that the statements in the antecedent and consequent -or at least in the antecedent- describe things that do not happen or exist in reality. Counterfactual conditionals do not communicate open alternativity, in contrast to other hypothetical conditionals. On the other hand, while being in a counterfactual context and possessing the same morphological markers as counterfactuals, "imaginary" conditionals (as defined by Declerck and Reed) do not communicate

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 14.08.2022 - 06.01.2023

Bu makale, yazar tarafından Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Prof. Dr. Sema Aslan Demir danışmanlığında hazırlanan "Türkçede Karşıolgusallık" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER), Ankara, Türkiye. E-posta: faikud@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4052-3151.

counterfactual meaning. These, however, cannot be distinguished from counterfactuals in context-free circumstances. The counterfactual conditional creates new mental spaces, according to the mental space hypothesis. According to Dancygier, "mental space embedding" can be used to account for "imaginary" conditionals. In this sense, a new hypothetical conditional inserted into a counterfactual space inherits the hypotheticality and morphological characteristics of its superordinate space, but it cannot be read as a counterfactual. Furthermore, it is acknowledged that "imaginary" conditionals, like other "open" conditionals (which are distinct from counterfactuals), convey open alternativity. The superordinate counterfactual space, not the base/reality space, should be used to evaluate this open alternative.

Keywords: Hypotheticality, counterfactuality, conditionals, possible worlds, mental space.

Giriş

Bu çalışma, Declerck ve Reed'in (2001) tanımlamış olduğu hayalî (imaginary) koşul cümlelerinin varsayımsallık, karşıolgusalılık, alternatiflilik ve zihinsel uzam kavramları bağlamında nasıl ele alınabileceğine yönelik bir tartışmayı içermektedir. Öncelikle bu yazının varsayımsallık ve özellikle karşıolgusallıkla ilgili bütün sorulara cevap aramadığını vurgulamalıyız. Örneğin karşıolgusallığın morfolojik işaretleyicilerinin neler olduğu, karşıolgusalılık ve zaman-görünüş ilişkisi, gelecek zaman için karşıolgusallığın mümkün olup olmadığı, karşıolgusalılıkta geçmiş zaman işaretleyicilerinin neden kullanıldığı, öncüldeki karşıolgusallığın sonuç cümlesinde iptal edilip edilemeyeceği vb. sorular hakkında bir inceleme yapılmayacaktır.

Yazının genel planı şöyledir: i. Varsayımsallık ve karşıolgusalılık kavramları Türkçe örneklerle tanıtılacaktır. ii. Declerck ve Reed'in koşul cümleleri ile ilgili tasnifi hakkında bilgi verilip olgusal, olgusal olmayan, karşıolgusal ve hayalî koşul cümlelerini nasıl tanımladıkları açıklanacaktır. iii. Özel olarak hayalî koşul cümlelerinin ve genel olarak karşıolgusal ve varsayımsal cümlelerin incelenmesinde "zihinsel uzam" teorisinden ve Dancygier ve Sweetser'in (2005) bulgularından (alternatiflilik ve içe yerleşik zihinsel uzam) faydalanılarak temel bir yaklaşım belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Varsayımsallık ve Karşıolgusalılık Nedir?

İnsanlar hayal kurar, mış gibi yapar, yalan söyler, varsayımda bulunur, alternatifleri düşünür, simülasyon yapar, modeller kurar; insan zihninin gerçek olmayı, varsayımsal ve hayalî olanı düşünebilme konusundaki bu kabiliyeti olağanüstüdür (Fauconnier ve Turner, 2002, s. 217). Gerçek (olgusal) olmayan hakkında düşünmenin dildeki izdüşümü, kiplik (modality) araçlarla ortaya çıkar. Birçok araştırmacı da bütün bir kiplik kategorisini, farklı terimleri kullanmakla birlikte, genel olarak olgusal olmayan durumları (non-factual, non-realized, non-actualized) ifade eden bir kategori olarak tanımlamaktadır (Narrog, 2012, s. 6).

Biz de bu çalışmada varsayımsallık (hypotheticality) ve karşıolgusalılığı¹ (counterfactuality) bilgi kipliği (epistemic modality) içerisinde ele almaktayız. Bir ifadedeki önermenin olgusal olanla örtüşmediği ve bununla birlikte konuşurun muhtemel bir örtüşmeye ya da örtüşmemeye dair yorumda bulunduğu anlaşılıyorsa bu ifade, bilgi kipliği kategorisi içinde değerlendirilir. Bilgi kipliği içinde değerlendirilebilecek ifadeler, doğal olarak olgusal olmayı anlatır ancak diğer kiplik türlerinden farklı olarak (çeşitli araştırmalarda yükümlülük veya kök kipliği olarak tanımlananlar gibi) bir de önermenin olgusal olanla örtüşmesine dair çeşitli derecelerde olasılıklar ima ederler. Buradan hareketle Declerck (2011, ss. 33-38), söz konusu farklı derecelerdeki olgusalılık değerlerini iki ucu olgusalılık ve karşıolgusalılık olan bir skalada İngilizce için tanımlamıştır. Buna göre olgusalılık, bir epistemik değerdir fakat kipliğe ait değildir. Karşıolgusalılık da dâhil olmak üzere diğer bütün değerler ise bilgi kipliği ifadeleridir. Declerck, söz konusu epistemik skalada ara değerlerin tam sayısının konu dışı olduğunu ve istenildiği kadar kategori oluşturulabileceğini söyler. Kendisi bahsi geçen skalayı İngilizce kiplik yardımcı fiillerine göre (modal auxiliaries) şöyle belirlemiştir (Declerck, 2011, s. 36; ayrıca bk. Üzüm, 2017, s. 88): *Olgusalılık (factuality), güçlü gereklilik (strong necessity), zayıf gereklilik (weak necessity), olası olma (probability), mümkün olma (possibility), olası olmama (improbability), imkânsız olma (impossibility), henüz gerçekleşmemiş olgusalılık (not-yet-factuality), karşıolgusalılık (counterfactuality)*.

Comrie de koşul cümlelerini varsayımsallık temelli olarak incelediği çalışmasında varsayımsallığı bir süreklilik (continuum) olarak kabul edip farklı dillerin kesin sınırlar taşımadan farklı derecelerle varsayımsallık bildirdiğini savunmuştur. Buna göre yüksek varsayımsallık düşük gerçekleşme olasılığı, düşük varsayımsallık ise yüksek gerçekleşme olasılığı ifade eder. Bu bakımdan karşıolgusalılık, sürekliliğin en ucunda yer alır yani en yüksek derecede varsayımsallık bildirir (1986, ss. 88-89). Koşul cümlelerini bütünüyle varsayımsallık bakımından tanımlamak tartışmalı olsa da² varsayımsallığı siyah

¹ Çeşitli yayınlarda: *olgusalılık karşıtı* (Aygen-Tosun, 1997) *gerçek karşıtlığı* (Ruhi, Zeyrek ve Turan, 2000); ayrıca krş. *gerçek olmayan (gerçeksiz) şartlı* (Yaylagül, 2002); *gerçekleşmemiş olanak kipi, gerçek dışı şart ve gerçek dışı olay* (Deniz Yılmaz, 2014). Karşıolgusalılık terimi, örneğin psikoloji alan yazınında da kullanılmaktadır: bk. “karşıolgusal düşünme” (counterfactual thinking) yani “geçmişte gerçekleşmiş, ancak farklı biçimlerde gerçekleşme olasılığı olan olaylar hakkında düşünebilme becerisi” (Özsoy, 2018, s. 3). *Counterfactual* teriminin felsefe yayınlarında da “olgu” kelimesi ile çevrildiği görülmektedir; bk. “karşı-olgusal” (Erdenk, 2017, s. 155).

² Athanasiadou ve Dirven (1997, s. 71) Comrie'nin koşul cümlelerini sadece varsayımsallık bakımından ele almasını ve varsayımsallık tanımını eleştirirler zira kendileri koşul cümlelerini olay dizisi koşul cümleleri (course of events conditionals), varsayımsal koşul cümleleri (hypothetical conditionals) ve edimbilimsel koşul cümleleri (pragmatic conditionals) olarak üçe ayırmışlardır. Olay dizisi koşul cümleleri

ve beyaz gibi kesin ayrımlarla tanımlamayan bu yaklaşımı Declerck'in skalası ile birlikte değerlendirmek mümkün görünüyor. Özetle, olgusal bildirmeyen, bir başka deyişle bildirme cümlesi (declarative sentence) olmayan ancak farklı derecelerde olgusal değerine sahip bilgi kipliği ifadelerini terimin geniş anlamıyla varsayımsallık bildiren ifadeler olarak kabul etmek mümkündür. Declerck ve Reed de olgusal olmayan (teorik) koşul cümlelerinin bir anlamda varsayımsal olduğunu ancak bu terim alanyazında farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanıldığı için tercih etmediklerini belirtmişlerdi (bk. Declerck ve Reed, 2001, s. 14; ss. 93-94). Biz bu çalışmada varsayımsallığı aşağıda görüleceği üzere daha dar bir anlamla (=varsayımda bulunmak) kullanacağız. Varsayımsallık ve karşıolgusal özelliklerle koşul cümleleri açısından sıklıkla ele alınan kavramlar olduğu için koşul cümleleri üzerine kaleme alınmış çalışmalardan faydalanacağız.

Bilindiği üzere bilgi kipliği ile konuşur, önermesinin olgusalılığına dair ihtimal, şüphe, tahmin, kesinlik gibi yorumlarını iletir: *Uyuyordur, uyumuş olmalı, uyumuştur, uyuyor olabilir* vb. Varsayımsallık ise önermenin olgusalılığına dair yorum yapmakla kalmayıp konuşurun söz konusu önermeyi varsayımsal olarak olgusal kabul etmesini ve onun olası sonuçlarını tahmin edip bunlar hakkında konuşabilmesini sağlar. Konuşur, bir durumu veya olayı herhangi bir zaman için gerçekleşmiş olarak kabul edip (=varsayımda bulunup) çeşitli tahminlerde ve çıkarımlarda bulunabilir. Bunu yapabilmek için bildirme cümlelerine değil varsayımsallık üreten kiplik araçlara ihtiyaç duyar. Bu araçlardan öncelikle {-sA} işaretleyicisi akla gelse de aşağıdaki listelerde [(1), (2) ve (3)'te] görüldüğü gibi başka türleri de vardır. Öncelikle varsayımsal koşul cümleleri ve varsayımsallık bildiren sözlüksel işaretleyicilerle kurulmuş cümle örneklerini ele alalım:

1. Bazı varsayımsal ve karşıolgusal cümle örnekleri

A CÜMLELERİ		B CÜMLELERİ
Varsayımsallık kurulur ↓		Gerekliyse varsayılan durumun sonuçları hakkında tahminde bulunulur ↓
a.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yarın yağmur yağsa</i> • <i>Yarın yağmur yağarsa</i> 	<i>gezi iptal olur.</i>
b.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>[Yağmur yağıyor mu?] Yağmur yağıyorsa</i> • <i>[Yağmur yağmış mı?] Yağmur yağdıysa</i> 	<i>gezi iptal olmuştur.</i>
c.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yağmur yağsa</i> • <i>Yağmur yağsaydı</i> 	<i>gezi iptal olurdu.</i>
d.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yarın yağmur yağdığını düşünsene (=düşünelim, varsayalım).</i> • <i>Yarın yağmur yağdı diyelim.</i> 	<i>Gezi iptal olur.</i>

ile Declerck ve Reed'in (2001) tespit ettiği olgusal (factual) koşul cümleleri karşılaştırılabilir.

	<ul style="list-style-type: none"> • Varsayalım (=Diyelim, Tut ki) yarın yağmur yağdı. 	
e.	<ul style="list-style-type: none"> • Dün yağmur yağdığını düşünsene (=düşünelim, varsayalım). • Dün yağmur yağdı diyelim. • Varsayalım (=Diyelim, Tut ki) dün yağmur yağdı. 	Gezi iptal olurdu.

(1) numaralı örneklerde konuşur, A cümleleri ile “yağmurun yağdığını” varsaymakta ve B cümleleri ile de A’daki varsayımsal durumun kendince muhtemel sonuçlarını tahmin etmekte [bk. tahminsel (predictive) koşul cümleleri (Dancygier, 1998; Dancygier ve Sweetser, 2005)] ya da çıkarımda bulunmaktadır. (1)a, b ve c örneklerinde varsayımsal koşul cümleleriyle³, (1)d ve e’de ise sözlüksel işaretleyicilerle varsayımsallık kurulmuştur⁴.

(1)c ve e cümlelerinin diğerlerinden bir açıdan farklı olduğu görülüyor: Bu cümleler, varsayımsal olmakla birlikte ayrıca **karşıolgusal**dırlar ve bu bakımdan hem Decklerck hem de Comrie’nin skalasında en uç kategoriyi temsil ederler. Karşıolgusal cümleleri diğer varsayımsal cümlelerden ayıran özellik, önermenin tam tersinin olgusal olmasıdır bir başka deyişle (1)c ve e cümlelerinde gerçekte “yağmurun yağmadığı” ve “gezinin iptal olmadığı” bilgisi iletilirken aynı zamanda bu olgusal durumların tam tersinin gerçekleşmesine yönelik varsayımda bulunulur. Görüldüğü üzere karşıolgusal cümlelerde iki anlam aynı anda iletebilmektedir. Araştırmacıların “ikili anlam” (dual meaning) (Kulakova ve Nieuwland, 2016, s. 50) veya “ters uçluluk” (polarity reversal) (Van linden ve Verstraete, 2008, s. 1866) olarak adlandırdıkları bu özellik, karşıolgusallığın ayırt edici yönüdür. Bu çalışmada varsayımsallık, karşıolgusalılığı da kapsayan bir üst ulam olarak kabul edilmiştir. Örneğin Ruhi, Zeyrek ve Turan’ın (2000) önerdiği varsayımsallık ve karşıolgusalılık ayrımı yerine varsayımsallığın içinde karşıolgusal olan ve olmayan ayrımı yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada varsayımsallık terimi kullanıldığında karşıolgusalılığı da içermektedir.

(1)a, b ve d örneklerinde ise gerçekte “yağmurun yağmadığı” ve “gezinin iptal olmadığı” bilgisine ulaşılamamaktadır. Bu cümlelerden “yağmurun yağması” veya “yağmaması” alternatiflerinden birinin gerçekleşmesinin ihtimal dâhilinde olduğunu ancak bunun (şimdilik) bilinmediğini anlıyoruz. Konuşur hangi alternatifin gerçekleşeceğine yönelik, öznel yorum ve beklentisine göre farklı varsayımsal cümleler kurabilir (İngilizce için bk. Declerck ve Reed 2001’de kapalı (closed), açık (open) ve belirsiz (tentative) koşul cümleleri). Dancygier ve Sweetser da kendi sınıflandırmalarında *tahminsel* olarak adlandırdıkları koşul

³ Johanson da (2021, ss. 702-704) Türk dillerinde koşul cümlelerini ve {-sA} işaretleyicisini “varsayımsallar” (hypotheticals) başlığı altında ele almaktadır.

⁴ İngilizcedeki *suppose*, *supposing*, *assuming* gibi sözlüksel varsayımsallık işaretleyicileri için bk. Athanasiadou ve Dirven, 1997, ss. 80-81.

cümlelerinin [ki karşıolgusal koşul cümlelerinin de dâhil olduğu bu cümlelerin varsayımsallık bildirdiğini söyler (bk. 2005, s. 59)] ayırt edici özelliklerinden birisi olarak söz konusu “alternatiflik” kavramını kullanır. Elbette karşıolgusal koşul cümlelerinde de alternatiflik iletilir zira söz konusu özel anlamın bizzat alternatiflerden birisinin olgusal olması sebebiyle ortaya çıktığını belirtmiştik ancak karşıolgusal cümlelerde diğer varsayımsal cümlelerde olduğu gibi gerçekleşmesi (farklı derecelerde de olsa) muhtemel kabul edilen iki olası alternatiften söz edilemez; alternatiflerden birisi deyim yerindeyse bloke edildiği için karşıolgusalılık üretilebilmiş olur⁵. Bu bakımdan Dancygier ve Sweetser’ın tespitlerine ek olarak karşıolgusalılığı bir nevi “kapalı alternatiflik” olarak (alternatifsizlikle karıştırılmamalı) düşünebiliriz. Karşıolgusalılık dışındaki diğer varsayımsal cümleleri, “açık alternatiflik” [krş. “açık uçlu olabilirlik” (Aslan Demir, 2008, s. 114)] bildiren varsayımsal cümleler olarak gruplandırabiliriz. Böylece alanyazında bazı koşul cümlelerinin “açık” olarak adlandırılmasına da gönderme yapmış olmaktadır (örneğin bk. Dancygier, 1998; Declerck ve Reed, 2001; Kerslake, 2003; Göksel ve Kerslake, 2005).

Aşağıdaki listede yine bazı varsayımsal ve karşıolgusal örnekler sıralanmıştır. Ancak bu örneklerde farklı kiplik anlamların (dilek, gereklilik gibi) ve ya ünleminin eklenebildiğini [(2)a, b, c, d ve f örnekleri]; *yoksa* bağlacının [(2)e örneği] ve {-mAdAn} ve {-mAkSIZIn} işaretleyicilerine sahip belirteç işlevli bağımlı cümlelerin de [(2)g ve h örnekleri] varsayımsallığın üretilmesinde görev alabildiğini görüyoruz:

2. Bazı varsayımsal ve karşıolgusal cümle örnekleri

	A CÜMLELERİ	B CÜMLELERİ
	Varsayımsallık kurulumu ↓	Gerekliyse varsayılan durumun sonuçları hakkında tahminde bulunulur ↓
a.	<i>Keşke yarın yağmur yağsa.</i>	<i>Gezi iptal olur.</i>
b.	<i>Keşke dün yağmur yağsaydı. (=yağaydı).</i>	<i>Gezi iptal olurdu.</i>
c.	<i>— Vaktimiz olsaydı da film izleyebilseydik.</i>	<i>— Evet, ne güzel olurdu. Şener Şen’in yeni filmini izledik.</i>
d.	<i>Ya yağmur yağsaydı!</i>	<i>Gezi iptal olurdu.</i>
e.	<i>Yağmur yağmadı. Yoksa (=Eğer yağsaydı)</i>	<i>gezi iptal olurdu.</i>
f.	<i>O olmadan</i>	<i>asla başaramazdık. Maçı kesin kaybederdik.</i>
g.	<i>Senin yardımların olmaksızın</i>	<i>konuyu dahi anlayamazdım. Sınavdan kalırdım.</i>
h.	<i>Kısık ateşte pişirmeliydin.</i>	<i>Dibi tutmaz ve daha lezzetli olurdu.</i>

⁵ Alternatiflik bildirmeyen koşul cümlelerine *Eğer açsan buzdolabında yemek var, Yardıma ihtiyacımız olursa adım Nehir* gibi farklı türdeki koşul cümleleri örnek gösterilebilir.

(2) numaralı örneklerden sadece a, karşılgusal değildir. Ayrıca hiçbir örnekte koşul cümlesi yer almamaktadır. Bu açıdan (1) ve (2)'de yer alıp koşul cümlesi olmayanları söz dizimsel açıdan basit (simple/monoclausal) varsayımsal (türüne göre karşılgusal) cümleler olarak da adlandırabiliriz (bk. Van linden ve Verstraete, 2008). (2)a, b ve c örneklerinde dilek cümleleri yer almaktadır. Aslan Demir'in (2008, s. 113) ifadeleriyle a örneği "potansiyel/gerçekleşebilir" bir isteği, b-c örnekleri ise "gerçekleşmemiş" bir isteği ifade etmektedir. (2)b'de örneğini gördüğümüz A cümlesi türü, alanyazında "karşılgusal dilek" (counterfactual wish) (örneğin bk. Iatridou, 2000, s. 231) olarak tanımlanır⁶. (2)c örneği, {-sAydI dA} ile {-sAydI} işaretleyicilerinin art arda kullanıldığı ve böylece iki dilek cümlesi arasında neden-sonuç ilişkisinin de ifade edilebildiği ilgi çekici karşılgusal dilek cümleleridir. Konuşur, vakti olmasını ve buna bağlı olarak evde film izleyebilmeyi dilemektedir. Konuşurun muhatabı da söz konusu karşılgusal durum hakkında konuşmayı, B cümlelerine özgü olduğu görülen morfolojik işaretleyicileri kullanarak devam ettirir. (2)d örneğini, koşul ve dilek cümlelerinde gördüğümüz {-sAydI} işaretleyicisi kullanılmış olmasına rağmen her iki türe de dâhil edemiyoruz. Bu karşılgusal cümlede "ya" ve {-sAydI} işaretleyicilerinin birlikteliğiyle söz konusu anlam ortaya çıkmıştır. Bu hem karşılgusal olan hem de dinleyiciyi ilgili durumun olası olumsuz sonuçlarını düşünmeye davet eden bir anlamdır: Bir başka deyişle "yağmur iyi ki yağmamış"tır. (2)e örneğinde "yoksa" bağlacı, içinde bulunduğu bağlam gereği açıkça varsayımsallık kurar (tıpkı "yağmur yağsaydı" demek gibi). Üzüm de "yoksa"nın karşılgusal cümlelerdeki kullanımını örneklemiştir (2020, s. 128). Benzer bir durumu (2)f ve g'de {-mAdAn} ve {-mAksIzIn} işaretleyicileri ile üretilmiş olan belirteç işlevli bağımlı cümleler yapmaktadır. (2)h'de ise {-mAlIydı} gereklilik işaretleyicisinin kullanılarak karşılgusal cümle üretildiğini görüyoruz. Elbette geçmişe müdahale etmek mümkün değildir ancak konuşur, kendince daha doğru olanı tavsiye etmekte; böylelikle kurmuş olduğu varsayımsal durumun sonuçlarını B cümleleri ile aktarmaktadır.

Varsayımsal sözcelerde birden fazla A ve/veya birden fazla B kullanmak mümkündür:

Birden fazla A kullanımı: **A** [*Biraz uyusaydın, dinselseydin*] **B** [*iyi olurdu.*]

Birden fazla B kullanımı: **A** [*Keşke biz de şimdi deniz kenarında olabilseydik.*] **B** [*Bütün gün denizin ve güneşin tadını çıkarırdık. Hem çocuklara da iyi gelirdi. Değişiklik olurdu.*]

⁶ "Karşılgusal dilek" terimini Üzüm de (2020) kullanmıştır. Menz {-(-y)AydI} işaretleyicisini *irrealis* kipi (2010, s. 589), Johanson *counterfactual optative* olarak (2014, s. 45) adlandırmıştır.

Gözlemlenebilen bir diğer durum da A cümleleri olmadan doğrudan B cümleleri ile varsayımsallık ve elbette karşıolgusallık üretilebilmesidir [ayrıca bk. “gerçekleşmemiş olanak kipi” (Deniz Yılmaz, 2014)]. Bu cümlelerde aslında A cümlelerinin eksiltildiği da düşünülebilir ancak bu çalışma kapsamında söz konusu durum, detaylıca ele alınmayacaktır. Aşağıdaki örnekler incelenebilir:

3. Bazı varsayımsal ve karşıolgusal cümle örnekleri

- a. *Bir daha sakın silahla oynama. Yanlışlıkla birisini vurabilirsin.*
- b. *Bir daha sakın silahla oynama. Yanlışlıkla birisini vurabilirdin.*
- c. - *Yardım edecek kimseyi bulamadığım için ödevi tamamlayamadım.*
- *Hadi ya! Ben ederdim.*
- d. *Watergate (skandalı), Fransa’da Nixon’a zarar vermezdi. (Fauconnier ve Turner, 2002, ss. 225-226).*

(3)’te yer alanlar arasında yalnızca a örneği, karşıolgusal değildir. Özellikle (3)d, insan zihninin varsayımsal hatta bütünüyle hayalî bir durumu düşünebilmesi ve yorumlayabilmesine ilişkin ilgi çekici bir örnektir. Bu karşıolgusal cümle, diğer karşıolgusal cümlelerin aksine örneğin geçmişteki herhangi bir olayın tersi hakkında olmak yerine aslında hiçbir zaman gerçekleşmesi mümkün olmayan (ve elbette yine karşıolgusal olan) bir durum hakkındadır (*Superman olsam istediğim yere hemen gidebilirdim* demek gibi).

Böylelikle bu bölümde varsayımsallık ve karşıolgusallık hakkında temel bir çerçeve oluşturmuş olduk. Sonraki bölümde Declerck ve Reed’in (2001) koşul cümlelerini nasıl incelediklerini tanıtırak hayalî koşul cümleleri hakkında bilgi vereceğiz.

2. Declerck ve Reed’e göre Koşul Cümleleri

Declerck ve Reed (2001), İngilizce koşul cümlelerinin detaylı bir incelemeyle ele alındığı hacimli bir çalışmadır⁷. Söz konusu yayında koşul cümlelerinin, işlevsel özellikleri bakımından temelde iki gruba ayrıldığını görmekteyiz: i. Durum belirleyen (case-specifying) koşul cümleleri ii. Retorik (rhetorical) koşul cümleleri. Bu tasnif, öncül (=koşul bildiren bağımlı cümle)⁸ ile sonuç cümlesi

⁷ Declerck ve Reed (2001) hakkında yazılmış bir tanıtma ve eleştiri yazısı için bk. Dancygier, 2003.

⁸ Çeşitli yayınlarda: *protasis*, *antecedent* ve ayrıca *P-clause* (Declerck ve Reed, 2001); *öncül tümce* (Can Bakırlı, 2010); *öncül tümcecik*, *öncül* (Ruhi, Zeyrek ve Turan, 2000); *şart-fülle kurulan yan cümle* (Erdoğan, 2015, s. 74) ya da başka eserlerde *yan cümle/tümce*, *tümcecik/cümlecik*.

(= koşul bildiren bağımlı cümlenin bağlı olduğu üst cümle)⁹ arasındaki semantik ilişkiye ve bunun türlerine odaklanmaktadır. Bu işlevsel yaklaşım ve ilgili sınıflandırma, Can Bakırlı (2010) tarafından detaylıca Türkçeye aktarılmış ve Türkçe koşul cümleleri bir bütüncüye bağlı olarak incelenmiştir. Ayrıca bk. (Oktar ve Can, 2016).

Buna göre durum belirleyen koşul cümlelerinde öncül, sonuç cümlesindeki önermenin hangi durum ve koşullara bağlı olarak geçerli ve doğru olduğunu bildirir. Buna mukabil retorik koşul cümlelerinde öncül ve sonuç cümleleri arasında böyle bir ilişki yoktur; öncül cümle, sonuç cümlesinin durumunu belirleme işlevine sahip değildir. Bu bakımdan retorik koşul cümlesi terimi, durum belirleyen koşul cümlesi olarak tanımlanamayacak olan bütün koşul cümlelerini kapsar ve “durum belirleyen koşul cümlelerinin analizinde ortaya çıkan işlevsel boşluğu dolduracak şekilde tanımlanır” (Oktar ve Can, 2016, s. 126). Yazımızın amacı, koşul cümlelerinin işlevsel özelliklerini ele almak olmamakla birlikte söz konusu tasnifle ilgili genel bir fikir verebilmek amacıyla aşağıdaki örnekler Can Bakırlı’nın (2010, ss. 85-86) Türkçeleştirmesi kullanılarak verilmiştir:

4. Declerck ve Reed (2001)’e göre durum belirleyen koşul cümleleri

- a. Gerçekleştirme işlevi: *Düğmeye basarsan yangın alarmı çalır.*
- b. Çıkarım işlevi: *Eğer John o saatte evdeyse katil o değildir.*
- c. Tümüyle durum belirleme işlevi: *Eğer bir çocuğun ebeveyni yoksa öksüzdür.*

5. Declerck ve Reed (2001)’e göre retorik koşul cümleleri

- a. Söz söyleme (edimsel) işlevi: *Eğer açsan buzdolabında tart var.*
- b. Karşılaştırma işlevi: *Sizin soracak sorunuz yoksa benim de yok.*
- c. Yorumlama işlevi: *Toplantıya iki ya da üç kişi gelecek, eğer gelirlirse.*
- d. Yapay-sezdirim işlevi: *Kendi evinde yere tükürüyorsan burada da yapabilirsin.*
- e. Söz uzatım işlevi: *Yardım edeceğim diyorsam edeceğim.*

(5)’teki örneklere bakıldığında retorik koşul cümlelerinde öncülün sonuç cümlesindeki önermenin hangi durum ve koşullarda geçerli olduğunu ya da gerçekleştiğini bildirmediğini hemen fark edebiliyoruz. Örneğin (5)a’da buzdolabında tart olması ya da olmaması, öncülde belirtilen bir koşula bağlı değildir. Gündelik dilde koşul cümlesi denildiğinde akla gelecek tipik örneklerin

⁹ Çeşitli yayınlarda: *apodosis, consequent* ve ayrıca *Q-clause* (Declerck ve Reed, 2001); *sonuç tümcesi* (Can Bakırlı, 2010); *sonuç tümceciği, sonuç* (Ruhi, Zeyrek ve Turan, 2000) ya da başka eserlerde *temel/ana cümle (tümce)*.

de bir bakıma (4)'tekilerle benzer olacağını hiç değilse sezgisel olarak tahmin edebiliriz. Bu bakımdan yazarlar retorik olarak adlandırdıkları koşul cümlelerinin öncüllerinin durum belirleme işlevinden ziyade farklı retorik amaçlar taşıdıklarını belirtmektedirler (Declerck ve Reed, 2001, s. 319).

Declerck ve Reed, koşul cümlelerini işlevsel bir incelemeye tabi tutmanın yanı sıra farklı açılardan da incelemişlerdir: söz dizim özellikleri, kullanılan morfolojik araçlar, kullanılan bağlaçlar, zaman kategorisi vb. Bunlar arasında yer alan bir diğeri de “mümkün dünyalar” (possible worlds) yaklaşımı çerçevesinde koşul cümlelerinin sınıflandırılmasıdır. Yazarlar, retorik koşul cümlelerinin tamamının mümkün dünyalar yaklaşımı bakımından ele alınmasının mümkün olmadığını bu yüzden durum belirleyen koşul cümlelerini öncül cümlelerin belirttiği mümkün dünya açısından incelediklerini söylerler (Declerck ve Reed, 2001, s. 50). Declerck ve Reed'in analizine geçmeden önce “mümkün dünya” kavramından kısaca bahsedilecektir:

Karşıolgusal cümleler yukarıda bahsedilen özel anlamsal yapıları sebebiyle felsefe, psikoloji, mantık gibi farklı disiplinlerin de ilgisini çekmiş ve örneğin felsefedeki “mümkün dünyalar” (possible worlds) teorisiyle karşıolgusallık arasında ilişki kurulmuştur. Mümkün dünyalar kavramı öncelikle felsefe ve mantık alanlarının konusu olmuştur. Alman felsefeci Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) ilk isim olmakla birlikte Rudolf Carnap (1891-1971), Saul Kripke (1940-) ve David Lewis (1940-2001) teoriye önemli katkılarda bulunmuşlardır (Chapman ve Routledge, 2009, s. 164). Buna göre etrafımızı çevreleyen dünyanın her an farkındayız; bu dünya içinde olaylar geçmişten bu yana gerçekleştiler, her an gerçekleşmekte ve bu böyle sürüp gitmektedir. Bütün bu farkındalığımızın yanı sıra bir de aslında dünyanın şu anki hâlinin ya da geçmişte herhangi bir andaki hâlinin farklı olabileceğini de bilmekteyiz. Örneğin “Ali dün kırmızı bir araba aldı.” cümlesine bakalım (örnek Chapman ve Routledge, 2009, s. 164'ten uyarlanmıştır): Ali'nin araba almadığı veya araba aldığı ama kırmızı bir araba almadığı dünyalar da pek tabii mümkündür. İşte bu alternatif dünyalara mümkün dünyalar diyebiliriz. Gerçek dünya da bu durumda mümkün dünyalardan biridir ama elbette gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olanıdır. Portner, “mümkün dünya” ile birlikte “mümkün durum” (possible situation) teriminin de kullanıldığını belirtir. Buna göre “mümkün dünya” ile zihinlerde daha bütünlüklü, tam bir dünya canlanırken “mümkün durum”la bir an, bir parça ifade edilebilmektedir (2005, s. 14).

Aşağıdaki bölümde Declerck ve Reed'in (2001) (ayrıca yazarların diğer yayımlarından da faydalanarak) koşul cümlelerini mümkün dünyalar bakımından nasıl ele aldıkları incelenmiştir:

2.1. Declerck ve Reed'e göre Koşul Cümlelerinin Mümkün Dünyalar Bakımından Tasnifi

Yazarlar, durum belirleyen bir koşul cümlesinin öncülünün ne tür bir mümkün dünyayı belirttiğine bakılıp cümlenin buna göre sınıflandırılabileceği düşüncesindedirler. Temelde ikili bir ayırım mevcuttur: olgusal dünya (factual world) ile olgusal olmayan dünya (theoretical/nonfactual world). Eğer cümlede ifade edilen “durum”¹⁰ gerçek dünya ile örtüşüyorsa ve onun bir parçasıysa olgusal koşul cümlesi olarak tanımlanır. Olgusal koşul cümlelerinde gerçek dünyada olmuş veya olmakta olan bir durum söz konusuysa olgusal olmayan koşul cümlelerinde bir durum hakkında konuşuruz zihninde yer alan bir tür varsayım (assumption, supposition) söz konusudur. Bu cümleler, bir anlamda varsayımsaldır (hypothetical-suppositional) (Declerck ve Reed, 2001, s. 50; ss. 93-94). Yazarlar, teorik (theoretical) ve olgusal olmayan (nonfactual) terimlerini aynı anlama gelecek şekilde kullandıklarını söylerler ve teorik sözcüğünü tercih etmelerinin nedenini ise alanyazında olgusal olmayan teriminin sıklıkla karşıolgusal anlamında kullanılıyor olmasıyla açıklarlar (Declerck ve Reed, 2001, s. 51). Biz ise bu yazıda “olgusal olmayan” terimini kullanmaya devam edeceğiz. Olgusal koşul cümlelerinde konuşur adeta ifadesinin gerçek dünya için doğru olduğu taahhüdünde bulunur; önermedeki durum, olgusal dünya ile örtüşür. Olgusal olmayan koşul cümlelerinde ise örtüşme yoktur ve bir anlamda olgusal olandan farklı, teorik, varsayımsal bir dünya yaratılır; olgusal koşul cümlesi örneklerine sık rastlanmaz (Declerck ve Reed, 2001, s. 67; ss. 71-72). Aşağıdaki iki örnek koşul cümlesine bu açıklamalarla birlikte bakalım (Declerck ve Reed, 2001, s. 50):

6. a. Olgusal koşul cümlesi örneği¹¹:

Bir problemim olsa hep büyükanneme giderdim.

b. Olgusal olmayan koşul cümlesi örneği¹²:

Bir problemi varsa muhtemelen büyükannesine gitmiştir.

(6)a cümlesinde olgusal dünyaya ait bir durum hakkında bildirimde bulunulduğu görülüyor. Önerme ile olgusal dünya arasında doğruluk ilişkisi olduğu, bir örtüşme olduğu açıktır. “Konuşuruz geçmişte problemleri olmuştur ve bu

¹⁰ Önermenin bildirdiği hareket, olay, süreç veya durum; bk. Declerck ve Reed, 2001, ss. 9-10.

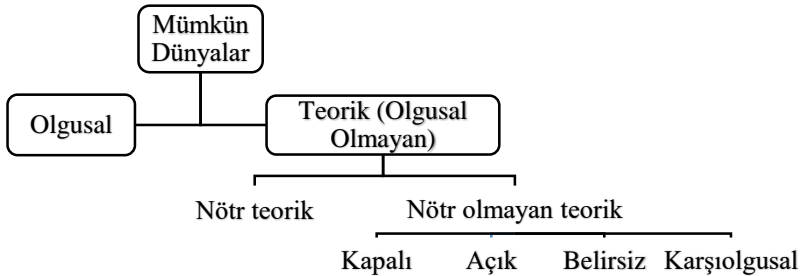
¹¹ İngilizcesi: *If I had a problem, I always went to my grandmother.* [Geçmişte tekrar eden alışkanlık örneği olan bu cümleyi “Ne zaman bir problemim olsa hep büyükanneme giderdim.” anlamında düşünebiliriz. (yazarın notu)]

¹² İngilizcesi: *If he has a problem, he's probably gone to his grandmother.* [Çocuklarına ulaşamayan anne ve babanın birbirlerini sakinleştirmeye çalıştıkları bir konuşma bağlamında düşünebiliriz. (yazarın notu)]

durumlarda büyükannesine gitmiştir.” diyebiliyoruz. Diğer taraftan (6)b’de ifade edilen durumun olgusal dünya ile örtüştüğü söylenemez, daha ziyade bir “olasılık” anlamı söz konusudur. Söz konusu durumun olgusal dünyada gerçekleşip gerçekleşmediği (problemi olup olmadığı) kesin değildir.

Yazarlar hem işlevsel hem de mümkün dünya temelli sınıflandırmalarında özellikle öncül cümlelerin özelliklerine göre adlandırma yaparlar. Örneğin olgusal koşul cümleleri değil de *olgusal öncüllü koşul cümleleri* (factual-P conditionals) ya da durum belirleyen koşul cümleleri değil de *durum belirleyen öncüllü koşul cümleleri* (case-specifying-P conditionals) derler. Bu tercihin sebebi, koşul cümlelerinin işlevleri bakımından ele alındığında öncül ya da sonuç cümlesinin gösterdiği bir işlevin belirleyici olduğunu düşünmeleridir. Mesela *metalingüistik öncüllü koşul cümleleri* olduğu gibi *metalingüistik sonuçlu koşul cümleleri* de vardır (Declerck ve Reed 2001, s. 13). Koşul cümleleri, mümkün dünyalar bakımından sınıflandırılırken de bu adlandırma tercihinin yapılmasında öncül ve sonuç cümlelerinin istisnai de olsa farklı mümkün dünyaları ifade edebiliyor olmaları etkili olmuştur (bk. Declerck ve Reed, 2001, ss. 103-105). Bu sebeplerle yazarların öncül cümlelerin özelliklerine göre adlandırma yaptıklarını tekrar vurgulamalıyız ancak biz bu yazıda kolaylık sağlaması sebebiyle adlandırmaları, X koşul cümlesi ya da Y koşul cümlesi şeklinde yapmaya devam edeceğiz. Şimdi yazarların koşul cümlelerini “mümkün dünyalar” bakımından nasıl sınıflandırdıklarını inceleyebiliriz:

Şekil 1. Öncüllerine göre Koşul Cümlelerinin Mümkün Dünya Tipolojisi (Declerck ve Reed, 2001, s. 65; Declerck, 2011, s. 30)

Declerck ve Reed, Şekil 1’de görüldüğü üzere olgusal olmayan koşul cümlelerini iki alt gruba ayırmıştır: *Nötr teorik* ve *nötr olmayan teorik*, bir başka deyişle *nötr olgusal olmayan* ve *nötr olmayan olgusal olmayan*. Yazarların nötr ve nötr olmayan ayrımı üzerinde duralım:

Nötr olmak ya da olmamakla kastedilen şudur: Yukarıda belirtildiği üzere olgusal olmayan bir koşul cümlesinde ifade edilen durum, olgusal dünya ile örtüşmemektedir aksi takdirde olgusal bir cümle olurdu. Ancak konuşur, önermenin olgusal dünya ile örtüşme durumuna dair olumlu ya da olumsuz bir

bildirimde bulunmuyorsa bu cümle, nötr teorik (yani nötr olgusal olmayan) bir cümle olur (bk. Declerck ve Reed, 2001, ss. 72-73). Bir başka deyişle konuşur, önermede belirtilen durumun gerçek dünya için doğru veya yanlış olduğunu ya da büyük ihtimalle doğru veya düşük ihtimalle doğru olduğunu iletmez. Eğer iletseydi yazarlara göre nötr olmayan teorik cümleler olacaktı. Aşağıdaki örnekleri inceleyebiliriz:

7. Declerck ve Reed (2001)'e göre Bazı Nötr Teorik (Nötr Olgusal Olmayan) Koşul Cümlesi Örnekleri¹³

- a. Eğer bir kadının ailesinde kanser hikâyesi varsa en azından yılda bir kez kendisini muayene etmelidir. (73)
- b. Su kaynarsa buharlaşır. (74)
- c. Bir problemi olursa büyükannesine gidiyor. (75)
- d. Anne ve babaları ölmüşse o çocuklar öksüzdür. (76)

Araştırmacılar, bu örnekleri olgusal olmayan olarak tanımlarlar. Farklı sebepleri olmakla birlikte hepsinde ortak olan özellik, önermede belirtilen durumun gerçek hayatta gerçekleşip gerçekleşmemesine yönelik olumlu ya da olumsuz bir ek bildirimde (bu durumların olgusal dünya ile örtüşmesine veya örtüşmemesine dair olasılık bildiriminde) bulunulmamasıdır. Araştırmacılar bu örnekleri olgusal olmayan olarak tanımlarlar. Farklı sebepleri olmakla birlikte hepsinde ortak olan özellik önermede belirtilen durumun gerçek hayatta gerçekleşip gerçekleşmemesine yönelik olumlu ya da olumsuz bir ek bildirimde (bu durumların olgusal dünya ile örtüşmesine veya örtüşmemesine dair olasılık bildiriminde) bulunulmamasıdır. (7)a'da belirli bir kişiden bahsedilmemesi (bir kadın); (7)b'de zamanlar üstü genel bir ifadenin olması (omnitemporal); (7)c'de devam etmekte olan bir alışkanlığın anlatılması¹⁴ ve (7)d'de bir grubun (öksüzler) tanımlanması, cümlelerin nötr kalmasını sağlamıştır. İşte, nötr teorik (olgusal olmayan) cümlelerden bir diğeri de hayalî koşul cümleleridir. Kullanılan morfolojik işaretleyiciler bakımından karşıolgusal cümlelerden farkı olmayan hayalî koşul cümleleri, özel bir bağlam içinde üretilmiş olmalarından dolayı

¹³ Örneklerin İngilizceleri: **a.** *If a woman has a history of cancer in her family, she should have herself checked at least once a year.* **b.** *If water boils, it changes into steam.* **c.** *If she has a problem, she goes to her grandmother.* **d.** *Children are orphans, if their parents are dead.*

¹⁴ Bu düşünce, Dancygier'in (2003) Declerck ve Reed (2001) için yazdığı tanıtma yazısında eleştirilmiştir. Dancygier, yazarların geçmişte alışkanlık bildiren koşul cümlelerini olgusal kabul ederken [örneğin bu yazıda (6)a] (7)c'deki gibi "devam etmekte olan alışkanlık" belirten koşul cümlelerini olgusal olmayan kabul etmelerini şartırtıcı bulur. Zira hayatta en azından bir kere gerçekleşmiş bir olgu söz konusudur (bk. Dancygier, 2003, s. 313).

yazarlara göre karşıolgusalılık bildirmez (Öyle olsaydı nötr olmayan teorik koşul cümlesi olacaktı.). Hayalî koşul cümleleri aşağıda detaylıca ele alınacaktır.

Tekrar karşıolgusal koşul cümlelerine ve Declerck ile Reed'in yaklaşımına dönelim. Araştırmacılar, karşıolgusal koşul cümlelerini nötr olmayan teorik cümleler grubunda ele almışlardı. Nötr olmayan cümleler, nötr cümlelerden farklı olarak önermenin olgusal dünya ile ilişkisine dair ek yorum iletirler yani önermede belirtilen durumun olgusal dünya ile örtüşmesine, olgusal dünya için doğru ya da yanlış olmasına ya da muhtemelen doğru veya yanlış olduğuna dair bir bildirimde bulunurlar. Declerck ve Reed, bu bakımdan nötr olmayan koşul cümlelerini dörde ayırmaktadır: *kapalı*, *açık*, *belirsiz* ve *karşıolgusal koşul cümleleri*. Bu yazının kapsamını daha da artırmamak için karşıolgusalılık dışındaki diğer üç nötr olmayan teorik koşul cümlesi hakkında sadece kısaca bilgi vermekle yetinelim (detay için bk. Declerck ve Reed, 2001, ss. 81-98). Böylelikle nötr ve nötr olmayan teorik koşul cümleleri arasındaki fark da daha iyi anlaşılacaktır:

8. Declerck ve Reed (2001)'e göre Nötr Olmayan Teorik Koşul Cümlesi Örnekleri¹⁵:

- a. ["Ben yapmadım." — "Sana inanıyorum.] Fakat eğer sen yapmadıysan Fred yapmış olmalı." (81) (**kapalı**)
- b. Tren gecikirse Londra'daki aktarmayı kaçırmaz. (91) (**açık**)
- c. Dünyaya o büyüklükte bir meteor çarpsa yeryüzündeki bütün yaşam yok olur. (94) (**belirsiz**)
- d. Bugün yerine yarın gelseydin beni evde bulamazdın. (100) (**karşıolgusal**)

Kapalı (closed) koşul cümlelerindeki [ör. (8)a] olgusal olmayan dünyanın olgusal dünya ile örtüştüğü, aynı olduğu kabul edilir, bir başka deyişle öncül cümledeki durumun olgusal dünya için doğru olduğu sadece varsayılır ve bir aynılık (idenditiy) ilişkisi kurulur (Declerck ve Reed, 2001, s. 81; Declerck, 2011, s. 30). Dikkat edilirse iki dünya aynıdır denilmemektedir, eğer böyle olsaydı söz konusu koşul cümlesi olgusal olurdu. Örneğin (8)a'daki diyalogda ikinci konuşmacı, birinciye "Sana inanıyorum. Eğer sen yapmadıysan..." diyerek öncüldeki önermenin olgusal olduğunu sadece varsaymıştır (assumed). Mealen ve serbestçe yeniden söylersek "Hadi senin yapmadığını doğru kabul edeyim." demiş olmaktadır. Araştırmacıların verdiği bir başka örneği (Declerck ve Reed, 2001, s. 81), Şu an baktığımız resim Van Gogh'a ait diyen bir kişiye Eğer bu Van Gogh'sa beni hayal kırıklığına uğrattı şeklinde cevap veren bir konuşurun cümlesini ele

¹⁵ İngilizceleri: a. ["I didn't do it." — "I believe you.] But if you didn't do it, it must have been Fred." b. If the train is late, we will miss our connection in London. c. If the world was hit by a meteor of that size, all life on earth would be destroyed. d. If you had come tomorrow instead of today, you would not have found me at home.

alalım: Declerck ve Reed, bu koşul cümlesinin öncülünde konuşurun ilgili tablonun Van Gogh'a ait olduğunu “bir olgu olarak bilmek” yerine bunu sadece “görünüşte kabul ettiğini” düşünmektedirler. Bu sebeple bu koşul cümlesini olgusal olarak değerlendirmezler.

Açık (open) koşul cümlelerinde ise [ör. (8)b] olgusal olmayan dünya ile olgusal olan arasındaki örtüşme, açık bir olasılık (open possibility), başka bir ifadeyle muhtemel bir aynılık (possible identity) şeklindedir, yani öncül cümledeki durumun olgusal dünyada gerçekleşmesi, olgusal dünya için doğru olması olasılık dâhilindedir (Declerck ve Reed, 2001, s. 91; Declerck, 2011, s. 30). Bu tür cümleler, geçmiş ve şimdi için mümkün olsalar da sıklıkla geleceğe yöneliktirler ve konuşur, durumun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair kesin bir bilgiye sahip değildir; iki alternatif söz konusudur. Konuşur, açık koşul cümleleri ile geleceğe yönelik bir tahminde bulunmakla birlikte daha çok söz konusu durumun gerçek bir olasılık olduğunu bildirmiş olur (Declerck ve Reed, 2001, s. 92)

Belirsiz (tentative) koşul cümlelerinde [ör. (8)c], olgusal olmayan dünya ile olgusal olan arasındaki örtüşme, bir olasılık olarak mümkündür ancak bu imkânsız olmamakla birlikte daha düşük bir olasılıktır (unlikely but not impossible), yani iki dünya arasında “muhtemelen aynı olmama” (likely nonidentity) ilişkisi mevcuttur. Bir başka deyişle cümledeki durumun gerçek dünyada doğru olması ihtimaline tereddütle (tentative kelimesinin bu anlamını düşünebiliriz) yaklaşılması söz konusudur (Declerck ve Reed, 2001, s. 93; Declerck, 2011, s. 30)¹⁶.

Karşıolgusal koşul cümleleri [ör. (8)d], nötr olmayan teorik cümle türlerinin sonuncusudur. Bu cümlelerdeki olgusal olmayan dünya, olgusal, gerçek dünyanın tamamen tersidir. Her iki dünyanın aynı olması ya da aynılığına dair bir ihtimalin olması düşünülemez, yani “kesin aynı olmama” (definite nonidentity) söz konusudur. Bu bakımdan karşıolgusal cümledeki durum, karşıolgusal dünya için doğrudurken olgusal dünya için yanlıştır (Declerck ve Reed, 2001, s. 99; Declerck, 2011, s. 30). Ancak hatırlanacağı üzere örneğin açık koşul cümlelerinde böyle kesin bir örtüşmemezlik söz konusu değildi. Declerck'in koşul cümlelerini olgusallık bakımından sınıflandırırken kullandığı bu yaklaşımı ve olgusallıktan karşıolgusallığa doğru giden bu olgusallık değeri skalasını epistemik kipliği ele alırken de kullandığına bu yazının giriş bölümünde değinmiştik. Artık yazarların bir nötr teorik (olgusal olmayan) koşul cümlesi türü

¹⁶ Wierzbicka (1997), söz konusu koşul cümlesi türünün İngilizce dışında pek çok dilde bulunmadığını belirtmiştir; bu cümleler “Bunun gerçekleşeceğini düşündüğümü söylemiyorum.” (I don't say I think this will happen.) gibi fazladan bir anlamsal nüansa sahiptir, bk. 1997, ss. 48-49. Iatridou ise ilgili koşul cümlelerini (geleceğe yönelik olduklarında) *future less vivid* olarak adlandırır (2000, s. 234).

olarak belirledikleri hayalî koşul cümlelerine, karşıolgusal cümlelerle olan benzerlik ve farklılıklarına bakabiliriz:

2.2. Hayalî Koşul Cümleleri

Declerck ve Reed, karşıolgusal koşul cümleleri ile aynı morfolojik işaretleyicilere sahip olan ancak içinde bulunduğu karşıolgusal bağlam sebebiyle karşıolgusal olmayan bir koşul cümlesi türünü tespit ederler¹⁷. Hayalî (imaginary) koşul cümleleri olarak adlandırdıkları bu cümleleri, nötr teorik (olgusal olmayan) koşul cümleleri kategorisi içinde değerlendirirler. Araştırmacılara göre karşıolgusal ve hayalî koşul cümlelerini birlikte “irrealis” koşul cümleleri başlığı altında ele almak mümkündür. Buna göre olgusal, açık, kapalı ve belirsiz koşul cümleleri de “nonirrealis” koşul cümlelerini oluştururlar (Declerck ve Reed, 2001, ss. 55-56). Şimdi aşağıdaki örnekleri inceleyelim¹⁸:

9. a. Beni davet etmeseydi evine gitmezdim. (Declerck ve Reed, 2001, ss. 55-56). **(karşıolgusal)**
- b. [Senin yerinde olsaydım ve] **beni davet etmeseydi evine gitmezdim.** (Declerck ve Reed, 2001, ss. 55-56). **(hayalî)**
- c. Dekan mektubuma cevap vermeseydi istifa etmek zorunda kalırdım. (Declerck ve Reed, 2000, s. 229) **(karşıolgusal)**
- d. [Eğer işler eskisi gibi olsaydı dekana mektup yazmak zorunda kalırdım ve] **dekan mektubuma cevap vermeseydi istifa etmek zorunda kalırdım.** [Neyse ki, ona mektup yazmam gerekmedi çünkü dekana yazmakla ilgili kural ben işe girmeden kısa bir süre önce kaldırıldı.] (Declerck ve Reed, 2000, s. 230) **(hayalî)**

Declerck ve Reed, hayalî olarak adlandırdıkları koşul cümlelerinin bağlamdan bağımsızken karşıolgusal olduğunu fakat karşıolgusal bağlama yerleştirildiklerinde birer nötr teorik (olgusal olmayan) cümle olarak kabul edilmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Zira bu cümleler, içinde buldukları bağlam sebebiyle artık olgusal olan hakkında bir çıkarımda bulunmaya müsaade etmezler. Hatırlanacağı üzere karşıolgusal cümleler, ikili anlama sahiptir; olgusalın tersi hakkında söz söylerken olgusal olan hakkında da bilgi vermiş olurlar. Ancak yukarıda (9)a ve c’deki karşıolgusal cümleler (9)b ve d’de içine

¹⁷ Yazarlara göre hayalî koşul cümleleri sadece kendilerini önceleyen karşıolgusal bağlamda ortaya çıkmaz. Bu konuda Declerck ve Reed’in İngilizce “unless” bağlacının kullanıldığı ve karşıolgusal bağlam içinde olmamalarına rağmen yine bağlamsal sebeplerle hayalî koşul cümlesi olarak belirledikleri örneklere bakılabilir (2000, s. 233).

¹⁸ Vurgular bize aittir. İngilizceleri: **a.** *I wouldn't have gone to his house if he hadn't invited me.* **b.** *[If I had been you] I wouldn't have gone to his house if he hadn't invited me.* **c.** *If the Dean hadn't answered my letter, I would've had to resign.* **d.** *[If things had been as they used to be, I would've had to write a letter to the Dean, and] if he hadn't answered my letter, I would've had to resign. [Luckily I didn't need to send him a letter, because the rule about writing to the Dean was abolished shortly after I was employed.]*

yerleştirildikleri yeni karşıolgusal bağlam sebebiyle olgusal olanla bağlantılarını yitirmiş görünmektedirler. Declerck ve Reed, hayalî cümlelerde konuşurun zihninde hayalî bir dünya kurulduğunu ve dinleyenin de buna davet edildiğini söylemektedir. Aslında hem karşıolgusal hem de hayalî cümlelerde bir “hayal etme” faaliyeti söz konusudur ama karşıolgusal cümlelerde bu “hayal etme” gerçek dünyanın tersine dairken hayalî cümlelerde gerçek dünya ile ilgili böyle bir ilişki kurulamaz (bk. 2000, s. 228). Bir başka deyişle yazarlar, bu cümlelerin kapalı, açık, belirsiz ve karşıolgusal koşul cümlelerinde olduğu gibi önermedeki durumun olgusal dünya ile örtüşmesine yönelik farklı derecelerdeki yorumlardan herhangi birine sahip olmadığını ve bu yüzden nötr olarak kabul edilmeleri gerektiğini düşünmektedirler.

(9)a’daki “Beni davet etmese(ydi) evine gitmezdim.” cümlesinden gerçekte konuşurun davet edildiğini ve de davet edenin evine gittiğini anlıyoruz; bununla birlikte söz konusu cümle, “senin yerinde olsaydım” bağlamına, yani karşıolgusalılık üreten bir bağlama yerleştirildiğinde gerçeğe, olgusala dair aynı çıkarımı yapamıyoruz. Bir başka deyişle (9)b’ye göre konuşurun davet edildiğini ya da edilmediğini ve onun evine gittiğini ya da gitmediğini açıkça söyleyemeyiz (Declerck ve Reed, 2001, s. 55). Benzer bir durum (9)c ve d örnekleri için de söz konusudur. (9)c karşıolgusal cümlesinden dekanın ilgili mektuba cevap verdiği ve konuşurun da istifa etmediği olgusal sonuçlarına varabiliyoruz. Ancak (9)d’de gerçek dünyada böyle bir mektup yazılmış olmadığı için, ki sözcenin başındaki karşıolgusal cümleden bu sonucu çıkarıyoruz, dekanın gerçekte olmayan bir mektuba cevap yazması veya yazmaması da olgusal dünya açısından karşılıksız kalmaktadır. Konuşur, gerçekte herhangi bir mektup yazmamıştır ama bunun tersi gerçekleşseydi ne olabileceğini tahmin etmekte ve ardından söz konusu hayalî mektuba bir de dekanın cevap vermemesi durumunda neler olabileceği üzerine tahminde bulunmaktadır. Yazarlara göre burada “tamamıyla hayalî bir dünya” (purely imaginary world) üzerine konuşulmaktadır (Declerck ve Reed, 2000, s. 230). Tekrarlayacak olursak Declerck ve Reed, biçimsel olarak karşıolgusalmiş gibi görünen bu cümlelerin bu defa içinde bulunduğu bağlam sebebiyle olgusal dünyaya ilişkin “dekanın mektuba cevap verdiği ya da vermediği” sonuçlarından herhangi birini üretmediğini ve bu yüzden bu cümlelerin karşıolgusal kabul edilemeyeceğini düşünmektedirler. Eğer söz konusu cümle, baştaki karşıolgusal cümlelerin ürettiği bağlamda yer almasa karşıolgusal olacaktı.

Declerck ve Reed’in koşul cümlelerini öncül ve kimi zaman da sonuç cümlelerine göre adlandırdıklarına yukarıda değinmiştik. Buna göre (9)b ve d cümleleri, hayalî öncüllü koşul cümleleri olup sonuç cümleleri de hayalîdir. Ancak yazarlara göre öncülü karşıolgusal olup sonuç cümlesi hayalî olan ve bu yüzden hayalî sonuçlu koşul cümleleri olarak adlandırdıkları koşul cümleleri de vardır: *Senin genlerine sahip olsaydım saçlarım kıvrıcık olurdu* cümlesinde öncül, karşıolgusaldır (gerçekte senin genlerine sahip değilim) ancak sonuç cümlesinden

gerçek dünyaya dair bir çıkarımda bulunulamamaktadır (gerçekte saçlarını belki kıvrıkcık belki değil) (Declerck ve Reed, 2001, s. 52). Declerck ve Reed, bu tür örneklere dayanarak karşıolgusal öncüllerden sonraki sonuç cümlelerinin *irrealis* anlam taşıdıklarını yani ya karşıolgusal ya da hayalî olabileceklerini düşünürler. Bu bakımdan bir karşıolgusal öncülün sonucu mutlaka bir karşıolgusal sonuç cümlesi olmak zorunda değildir; kendi ifadeleriyle sonuç cümlesinin karşıolgusallığı öncülün semantiğine dâhil değildir, edimbilimsel bir sezdirimin ürünüdür. Bir karşıolgusal öncül, *irrealis* bir sonuç cümlesi (ya karşıolgusal ya hayalî cümle) üretir. Özel bir bağlam yoksa ve aksi belirtilmemişse sonuç cümlesinin beklenen anlamı elbette karşıolgusal olacaktır (bk. 2001, ss. 258-260).

Buraya kadar olan bölümde Declerck ve Reed'in kendi terimleriyle retorik olmayan yani durum belirleyen İngilizce koşul cümlelerini mümkün dünyalar kavramını kullanarak nasıl ele alıp sınıflandırdıklarını genel hatlarıyla tanıtmış olduk. Bundan sonraki bölümlerde ise "karşıolgusal" ve "hayalî" koşul cümlelerini [daha doğrusu (9)b ve d gibi öncül ve sonuç cümleleri hayalî olanları] daha farklı bir perspektifle ele almanın mümkün olup olmadığı üzerinde duracağız.

3. Hayalî Koşul Cümleleri Aşında Nedir?

Declerck ve Reed (2001), hayalî koşul cümleleri olarak adlandırdıkları cümleleri nötr teorik (nötr olgusal olmayan) cümleler grubuna dâhil etmişlerdi. Bu cümleler, olgusal olmayan ama karşıolgusal da olmayan cümlelerdi. Yazarlar hatırlanacağı üzere karşıolgusal ve hayalî cümleleri "irrealis" üst adıyla birlikte ele almışlarsa da temelde olgusallığa dayalı bir analiz gerçekleştirdikleri için bu iki cümle türü, kendi tasniflerinde farklı yerlere dâhil olmuşlardır. Ancak bizce söz konusu cümleleri bağlamdan bağımsız bir biçimde analiz etmeye çalışmak ve sadece önermelerin olgusal dünya ile örtüşme derecelerinden hareket etmek yeterli değildir. Söz konusu hayalî cümleler de tıpkı karşıolgusallar gibi yüksek varsayımsallık üretmektedir. Her ne kadar karşıolgusal olarak tanımlanmasalar da karşıolgusallık işaretleyicilerine sahip olmaları, içinde buldukları karşıolgusal bağlam gereği yüksek varsayımsallık ilettiklerini göstermektedir. Bu bakımdan hem bağlamı hem de karşıolgusal olmasa bile yüksek varsayımsallık iletebilmeyi açıklayan bir modele ihtiyaç vardır. Bu bakımdan alternatiflilik (Dancygier ve Sweetser, 2005), zihinsel uzam (Fauconnier, 1994) kavram ve yaklaşımlarını kullanarak böyle bir modelin imkânlarını denemiş olacağız. Şimdiden belirtmek gerekir ki bu, Dancygier ve Sweetser'in (2005) genel hatlarını belirlediği bir yaklaşımdır. Bu yazının ikinci bölümünde yer alan (1) numaralı örnekler çerçevesinde alternatifliliğe dair kısaca bilgi verilmişti. Bu bakımdan aşağıda sadece zihinsel uzam teorisi ele alınacaktır. Zihinsel uzam ile bağlamsallığı ve örneğin A ve B cümleleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmış olacağız.

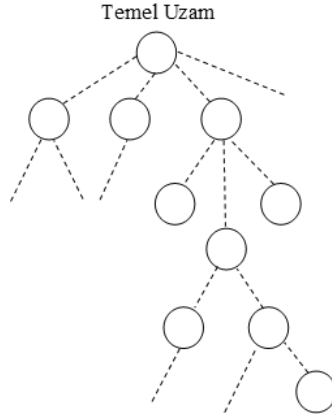
3.1. Zihinsel Uzam Teorisi

Bilişsel dilbilimci Gilles Fauconnier'in geliştirdiği “zihinsel uzam” (mental space) teorisine göre¹⁹ zihinsel uzamlar, biz düşündürken ve konuşurken üretilen ve birbirleriyle bağlantılandırılan bilişsel yapılardır. Nöral seviyede var oldukları varsayılan (Fauconnier, 2007, s. 351) zihinsel uzamlar, söylem içerisinde dilsel yapılardan ayrı olarak ama dilsel ifadelerin rehberliğinde kurulurlar (Fauconnier, 1994, s. 16). Bir başka deyişle dilsel ifadeler, birbirine bağlı bilişsel yapılar (yani zihinsel uzamlar) üreten komutlardır. Zihinsel uzamları dilin kendisi, dilsel ifadelerin bir temsili olarak değil de söylem boyunca dilsel ifadeler tarafından üretilen yapılar olarak anlamak gerekir (Dancygier, 2002, s. 353). Zihinsel uzamları mesela çizgi romanlarda, karikatürlerde gördüğümüz düşünce balonlarına benzetebiliriz (Evans ve Green, 2006, s. 369). Ancak her bir cümlenin yeni bir zihinsel uzama denk geldiği düşünülmemelidir. Konuşur, söylem boyunca örneğin “Bu belki doğrudur.” dediğinde olasılık uzamı, “geçen hafta”, “yakınlarda” dediğinde zaman uzamı, “Eğer sen burada olsaydın...” dediğinde de karşıolgusal uzam üretmiş olur (Radden ve Dirven, 2007, s. 31) ve bu uzamlar arasında deyim yerindeyse yolculuk yapar, yenilerini kurmaya devam eder. Zihinsel uzamları üreten bu tip araçlara “uzam kurucular” (space builders) denilir.

Zihinsel uzamlar, alanyazında daireler şeklinde görselleştirilir. Bir söylemde mutlaka bir temel uzam (base space) vardır. Söylem sırasında yeni zihinsel uzamlar başka bir uzama ilişkilendirilerek kurulur, her zaman temel uzama geri dönülebilir; bu bakımdan dinamiklerdir. Aşağıdaki çizimde zihinsel uzamların birbiriyle nasıl ilişki kurdukları gösterilmiştir (Bir sözcenin detaylı görselleştirilmesi örneği için ayrıca bk. Fauconnier, 2007).

¹⁹ Detaylı bilgi için örneğin bk. Fauconnier, 1994; Fauconnier, 2007; Evans ve Green, 2006, ss. 363-397. Bu yazıda *mental space* terimi için Baş'ın (2021) tercih ettiği *zihinsel uzam* çevirisi kullanılmıştır.

Şekil 2. Zihinsel Uzamlar Temel Uzama ve Birbirlerine Nasıl Bağlanırlar?²⁰

Zihinsel uzam teorisini diğer yaklaşımlarla karşılaştırmak mümkündür; Lakoff ve Sweetser (1994), Fauconnier’in geliştirdiği bu bilişsel modelin formel mantık merkezli yaklaşımlara göre bazı problemleri çözmekte (referans ve önvarsayım gibi) daha avantajlı olduğunu örnekler vererek savunurlar. Croft ve Cruse (2004, s. 33); mümkün dünyaların birçok insan için metafizik problemler yarattığını (“Mümkün dünyalar var mı? Eğer varsa neredeler?” gibi); zihinsel uzamların semantik ve pragmatik analizlerdeki birtakım problemlere dair çok daha iyi çözümler sunduğunu; Fauconnier’in “mümkün dünyalar” yerine bir bilişsel yapı olarak zihinsel uzamları koymakla isteme, inanma, varsayma gibi durumları ne olduğu açıkça anlaşılmayan “mümkün dünyalar” gibi bir yer yerine konuşurun ve dinleyicinin zihnine yerleştirmiş olduğunu düşünürler.

Son olarak, Fauconnier ve Turner’in (2002) zihinsel uzam yaklaşımını daha da geliştirip “kavramsal bütünleşme” veya “kavramsal harmanlama” adıyla bilinen bir teoriye evrilttiklerini belirtmeliyiz. Bu teori; metafor, metonomi, karşılığusallık gibi fenomenleri ele almanın yanı sıra düşünmenin esasına, dilin kökenine ve hatta sanat, edebiyat, ritüeller, din gibi bütün üretimlere dair bütüncül bir açıklama olma iddiasındadır. Evans ve Green de kavramsal harmanlama teorisinin matematik, din ve edebiyat araştırmaları, müzik teorisi, sosyal psikoloji, bilgisayar bilimleri ve genetik gibi çok farklı araştırma alanlarında araştırmacılar tarafından uygulandığını belirtmiştir (2006, s. 401)²¹.

3.2. Koşul Cümleleri ve Zihinsel Uzamlar

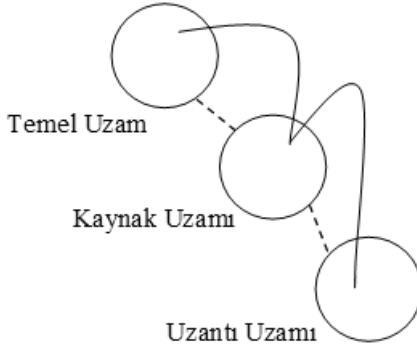
Koşul cümleleri de uzam kurucular arasında yer almaktadır. Koşul cümleleri ile varsayımsal uzamlar kurulur. Bu uzamlar, konuşurun bir durumu tahayyül

²⁰ Çizim Fauconnier, 2007, s. 366 ve Evans ve Green, 2006, s. 374’ten uyarlanmıştır.

²¹ Kavramsal harmanlama teorisine dair Türkçe bir kaynak ve örnekler için bk. Baş, 2021.

edebilmesi ve söz konusu varsayımsal durumun sonuçları hakkında söz söyleyebilmesi içindir ve bu bakımdan sıklıkla bağlantılı yeni uzamlarla genişlerler (Dancygier, 2002, s. 353). Buna göre öncül ve sonuç cümlelerinden oluşan koşul cümleleri, gerçeklik uzamı olarak da tanımlanabilecek temel uzama ek olarak iki ardışık uzam kurarlar (Evans ve Green, 2006, s. 394). Birincisi “kaynak” (foundation), ikincisi de “uzantı” [expansion (Dancygier ve Sweetser, 2005’te *extension*)] uzamıdır. Burada mühim olan nokta, uzantının doğrudan temel uzama değil kaynak uzama bağlı olmasıdır:

Şekil 3. Koşul Cümleleri ve Zihinsel Uzamlar (Evans ve Green, 2006, s. 395)

Hatırlanacağı üzere bu yazının birinci bölümünde varsayımsal (ve karşılgusal) cümle örnekleri verilmişti. O örneklerde A ve B cümlelerinin kurdukları ilişkinin (koşul cümlesi olsun ya da olmasın) yukarıda görülen zihinsel uzam modeliyle açıklanabileceğini düşünmekteyiz. Bu bakımdan A cümleleri (farklı ek niteliklere sahip olmakla birlikte) birer varsayımsal uzam kurucusu olarak hareket ederler, B cümleleri de bu uzamların uzantılarıdır. Konuşur bir sözcüde kaynak uzama (yani A cümlelerine) bağlı olarak farklı uzantılar üretebilir, tekrar temel uzama dönebilir veya uzantılara bağlı yeni kaynak uzamlar üretebilir. Kısacası birçok olası senaryo gerçekleşebilir.

Zihinsel uzam teorisi ile ilgili verilen bu temel bilgilerin ardından karşılgusal ve hayalî koşul cümlelerinin anlaşılmasında bu yaklaşımın hangi imkânları sağlayabileceğine bakmaya başlayabiliriz.

3.3. İçe Yerleşik Zihinsel Uzamlar

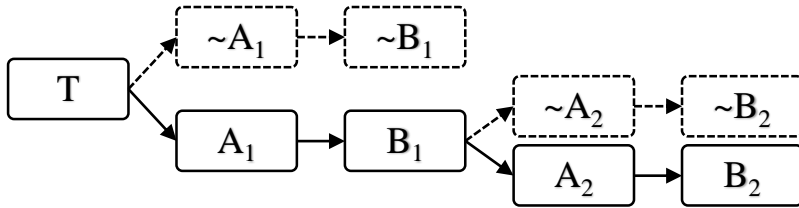
Dancygier (2002, s. 359), Declerck ve Reed’in tanımladığı hayalî koşul cümlelerinin içe yerleşik zihinsel uzamlar (mental space embeddings) olduğu düşüncesindedir. Araştırmacının Sweetser (1996)’ya atıfla kullandığı “içe yerleşik zihinsel uzam” ifadesiyle kimi durumlarda bir varsayımsal uzamın başka bir varsayımsal uzama yerleştiği anlatılmaktadır; içe yerleşen zihinsel uzamın

artık temel uzamla bağlantısı kopmuştur ve yerleştiği üst uzamın işaretleyicilerini devralır²². Aşağıda Türkçe için kurguladığımız örneklere bakalım:

10. a. A_1 [*Yarın Nehir'i görürsem*] B_1 [*ondan özür dilerim*] ve A_2 [*özrümü kabul ederse*] B_2 [*onu yemeğe davet ederim*].
- b. *Özrümü kabul etseydi onu yemeğe davet ederdim.*
- c. A_3 [*Dün Nehir'i görseydim*] B_3 [*ondan özür dilerdim*] ve A_4 [*özrümü kabul etseydi*] B_4 [*onu yemeğe davet ederdim*].

(10)a'da herhangi bir karşıolgusal cümle bulunmamaktadır. A_1 kaynak uzamı, (=öncül cümle) açık alternatiflilik kuran bir varsayımsal uzamdır. $A_1 \rightarrow B_1$ cümleleri, Declerck ve Reed ya da başka araştırmacıların da açık koşul cümlesi olarak adlandırdıkları bir koşul cümlesi türüdür. A_2 ise bakış açısının temel uzamdan B_1 uzamına kaydırılmasıyla üretilmiş bir varsayımsal cümledir yine açık alternatiflilik söz konusudur; muhatap, özrü kabul edebilir de etmeyebilir de. Bu durumda $A_2 \rightarrow B_2$ koşul cümlesi, özrün dilenmiş olduğu varsayımsal bir uzama yerleşiktir. Tekrarlarsak, gerçeklik bilgisini veren temel uzamda dilenmiş bir özür yoktur. Özür, varsayımsal B_1 uzamında dilenmektedir. (11)'deki çizim, alanyazındaki zihinsel uzamların görselleştirilme yöntemini daha basitleştirerek yapılmıştır:

11. A_1 [*Yarın Nehir'i görürsem*] B_1 [*ondan özür dilerim*] ve A_2 [*özrümü kabul ederse*] B_2 [*onu yemeğe davet ederim*].

T: Temel uzam

A_1 : Yarın Nehir'i görürsem || $\sim A_1$: Yarın Nehir'i görmezsem

B_1 : ondan özür dilerim || $\sim B_1$: ondan özür dilemem

A_2 : özrümü kabul ederse || $\sim A_2$: özrümü kabul etmezse

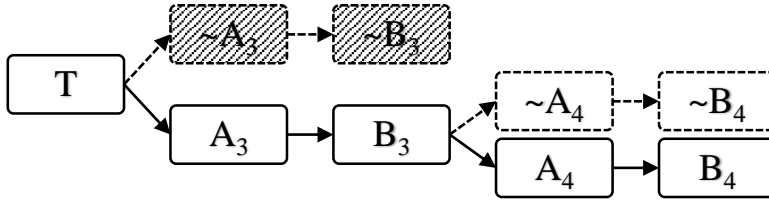
B_2 : onu yemeğe davet ederim || $\sim B_2$: onu yemeğe davet etmem

(10)c'de yer alan örnek ise hem farklılık hem de benzerlikler taşır. A_3 kaynak uzamı (öncül cümle) yine varsayımsal ama bu defa karşıolgusal uzam kurar. $A_3 \rightarrow B_3$ karşıolgusal koşul cümlesi, $A_1 \rightarrow B_1$ cümlesi gibi açık alternatiflilik üretmez; temel uzamdaki gerçeklik bilgisi (yani "dün Nehir'i görmedim ve ondan

²² İngilizce örnekler için bk. Sweetser, 1996; Dancygier, 2002, s. 358.

özür dilemedim”) sebebiyle $\sim A_3 \rightarrow \sim B_3$ önvaryansalsal olarak olgusalılık bildirir. Bunu kapalı alternatiflilik olarak adlandırmıştık. $A_4 \rightarrow B_4$ cümleleri, Declerck ve Reed’in hayalî olarak adlandırdıkları koşul cümlesi türündedir. Eğer bu cümleler, (10)b’de olduğu gibi herhangi bir karşılığusal uzama yerleşik olmasaydı, yani bağlamdan bağımsız olsaydı karşılığusal olacaktı. Bu bakımdan Declerck ve Reed’i bu cümleleri karşılığusal kabul etmedikleri için eleştirmek mümkün görünmüyor. Ancak $A_4 \rightarrow B_4$ cümlelerinin aslında (10)a’daki $A_2 \rightarrow B_2$ cümlelerinin bir benzeri gibi hareket ettiğini gözlemleyebiliyoruz. Hem $A_2 \rightarrow B_2$ hem $A_4 \rightarrow B_4$ cümleleri, açık alternatiflilik bildiren cümlelerdir. İlki, bu işi karşılığusal olmayan ama varsayımsal olan bir uzama yerleşik yaparken ikincisi, karşılığusal bir uzama yerleşik yapmaktadır:

12. A_1 [Dün Nehir’i görseydim] B_1 [ondan özür dilerdim] ve A_2 [özrümü kabul etseydi] B_2 [onu yemeğe davet ederdim].

T: Temel uzam [gerçeklik bilgisi]

A_3 : Dün Nehir’i görseydim || $\sim A_3$: Dün Nehir’i görmedim

B_3 : ondan özür dilerdim || $\sim B_3$: ondan özür dilemedim

A_4 : özrümü kabul etseydi || $\sim A_4$: özrümü kabul etmeseydi

B_4 : onu yemeğe davet ederdim || $\sim B_4$: onu yemeğe davet etmezdim

(12)’de $\sim A_3 \rightarrow \sim B_3$ cümlelerinin olduğu uzamları dolgulu göstererek kapalı alternatifliliği ve karşılığusalılığı belirtmek istedik.

$A_2 \rightarrow B_2$ ve $A_4 \rightarrow B_4$ cümleleri karşılaştırıldığında esas ilgi çeken şey, işlevsel olarak birbirine bu kadar benzemekle birlikte morfolojik işaretleyicileri bakımından farklılaşmalarıdır. Bu durum, yukarıda belirtildiği üzere bu cümlelerin bir önceki uzamlara yerleşik olması ve bu sebeple o işaretleyicileri devralmalarıyla açıklanabilmektedir. Her ne kadar karşılığusal bir uzama eklenmiş olsa da açık alternatiflilik bildiren $A_4 \rightarrow B_4$ cümleleri, bir yandan da karşılığusal uzamın uzantısı olmaları nedeniyle $A_2 \rightarrow B_2$ ’den farklı olarak yüksek varsayımsallık iletmektedirler.

Sonuç

Declerck ve Reed'in "hayali" olarak adlandırdıkları koşul cümlelerini "olgusalılık" analizi bakımından nötr olgusal olmayan cümleler kategorisine dâhil etmeleri, kullandıkları ölçüt açısından tutarlıdır. Karşıolgusal cümlelerden sonra gelen bu koşul cümleleri, karşıolgusalılık işaretleyicilerine sahip olsalar da karşıolgusalılık bildirmezler. Ancak bu koşul cümlelerinin değerlendirilmesi temel uzam (gerçek dünya) ile ilişkileri bakımından değil de karşıolgusal uzam (karşıolgusal dünya) ile ilişkileri çerçevesinde yapılmalıdır. Bizce bu cümleler aslında açık alternatiflilik bildirmektedirler bir başka deyişle Declerck ve Reed'in tasnifindeki "açık" koşul cümleleri ile aynı özelliktedirler fakat açık alternatifliliği temel uzam için değil de karşıolgusal uzam için üretirler. Bu varsayımsal koşul cümleleri, karşıolgusal uzam içinde ona yerleşik üretildikleri için karşıolgusalılık işaretleyicilerini kullanırlar. Dolayısıyla karşıolgusal olmasalar dahi üst karşıolgusal uzamın sahip olduğu yüksek varsayımsallığı devralırlar.

Kaynakça

- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği. Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Athanasiadou, A. ve Dirven, R. (1997). Conditionality, Hypotheticality, Counterfactuality. A. Athanasiadou ve R. Dirven, (Ed.), *On Conditionals Again* içinde (ss. 61-96). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Aygen-Tosun, G. (1997). Türkçe'de Koşul Tümcelerinin Bazı Sözdizimsel ve Anlambilimsel Özellikleri. D. Zeyrek ve Ş. Ruhi (Haz.), *XI. Dilbilim Kurultayı: Bildiriler, 22-23 Mayıs 1997* içinde (ss. 35-45). Ankara: ODTÜ, Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü.
- Baş, M. (2021). Anlamın Bilişsel Kurulumunda Kavramsal Harmanlamanın Rolü: Pandemi Söylemi Örneği. M. Baş (Ed.), *Anlambilimde Güncel Çalışmalar* içinde (ss. 98-120). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Can Bakırlı, Ö. (2010). *Türkçede Koşullu Yapılar* (Basılmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Dilbilim Anabilim Dalı. İzmir.
- Chapman, S. ve Routledge, C. (2009). *Key Ideas in Linguistics and the Philosophy of Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Comrie, B. (1986). Conditionals: A Typology. E. C. Traugott vd. (Ed.), *On Conditionals* içinde (ss. 77-99). Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, W. ve Cruse D. A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, B. (1998). *Conditionals and Prediction: Time, Knowledge and Causation in Conditional Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, B. (2002). Mental Space Embeddings, Counterfactuality, and the use of Unless. *English Language and Linguistics*, 6, 347-377.

- Dancygier, B. (2003). Classifying Conditionals: Form and Function. *English Language and Linguistics*, 7(2), 309-323.
- Dancygier, B. ve Sweetser E. (2005). *Mental Spaces in Grammar. Conditional Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Declerck, R. (2011). The definition of Modality. A. Patard ve F. Brisard (Ed.), *Cognitive Approaches to Tense Aspect and Epistemic Modality* içinde (ss. 21-44). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Declerck, R. ve Reed, S. (2000). The Semantics and Pragmatics of 'Unless'. *English Language and Linguistics*, 4, 205-241.
- Declerck, R. ve Reed, S. (2001). *Conditionals. A Comprehensive Empirical Analysis*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2014). Türkiye Türkçesinde Gerçekleşmemiş Olanak Kipi (Konyunktif, Subjonktif). *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 135-147.
- Erdenk, E. A. (2017). The Issue of Temporal Asymmetry in David Lewis's Concept of Counterfactual Dependence. *Dört Öge*, 12, 155-166.
- Erdoğan, Ö. (2015). *Türkçe Söz Diziminde Yan Cümle ve Kullanımları* (Basılmamış Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı. Sivas.
- Evans, V. ve Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fauconnier, G. (1994). *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language* (2. bs.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, (2007). Mental Spaces. D. Geeraerts ve H. Cuyckens (Ed.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* içinde (ss. 351-376). Oxford: Oxford University Press.
- Fauconnier, G. ve Turner M. (2002). *The way we think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London, New York: Routledge.
- Iatridou, S. (2000). The Grammatical Ingredients of Counterfactuality. *Linguistic Inquiry*, 31, 231-270.
- Johanson, L. (2014). A Synopsis of Turkic Volitional Moods. *Turkic Languages*, 18, 19-53.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kerslake, C. (2003). A New Look at Conditional Constructions in Turkish. A. S. Özsoy vd. (Ed.), *Studies in Turkish Linguistics. Proceedings of the Tenth International Conference in Turkish Linguistics. August 16-18, 2000, Boğaziçi University İstanbul* içinde (ss. 215-226). İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Kulakova, E. ve Nieuwland, M. S. (2016). Understanding Counterfactuality: A Review of Experimental Evidence for the Dual Meaning of Counterfactuals. *Language and Linguistics Compass*, 10(2), 49-65.

- Lakoff, G. ve Sweetser, E. (1994). Foreword. G. Fauconnier (Ed.), *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language* içinde (ss. ix-xvi). Cambridge: Cambridge University Press.
- Menz, A. (2010). Mood in Turkish. B. Rothstein ve R. Thieroff (Ed.), *Mood in the Languages of Europe* içinde (ss. 584-602). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Narrog, H. (2012). *Modality, Subjectivity, and Semantic Change. A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Oktar, L. ve Can, Ö. (2016). Conditionals in Turkish A Classification based on Function. M. Güven, D. Akar, B. Öztürk ve M. Keleşir (Ed.), *Exploring the Turkish Linguistic Landscape: Essays in Honor of Eser Erguvanlı-Taylan* içinde (ss. 121-139). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Özsoy, D. (2018). *Erken Çocuklukta Olmayan Bir Şeyi Varmış Gibi Düşünebilme Becerisinin Yönetici Zihinsel İşlev ve Duygusal Becerilerle İlişkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı. İzmir.
- Portner, P. H. (2005). *What is Meaning? Fundamentals of Formal Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Radden, G. ve Dirven, R. (2007). *Cognitive English Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ruhi, Ş., Zeyrek, D. ve Turan, Ü. D. (2000). Koşul Tümcelerinde Varsayımsallık ve Gerçek Karşıtlığı. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (Haz.), *XIII. Dilbilim Kurultayı 13-15 Mayıs 1999 Bildiriler* içinde (ss. 19-29). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Sweetser, E. (1996). Mental Spaces and the Grammar of Conditional Constructions. G. Fauconnier ve E. Sweetser (Ed.), *Spaces, Worlds, and Grammar* içinde (ss. 318-33). Chicago: Chicago University Press.
- Üzüm, M. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı. Ankara.
- Üzüm, M. (2020). Türkçede Karşıolguşallık: Korpus Temelli Bir İnceleme. A. Uçar, P. İbe Akcan ve F. Çetintaş Yıldırım (Ed.), *Dilbilimde Güncel Tartışmalar* içinde (ss. 123-130). Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.
- Van linden, A. ve Verstraete, J.-C. (2008). The Nature and Origins of Counterfactuality in Simple Clauses. Cross-linguistic Evidence. *Journal of Pragmatics*, 40, 1865-1895.
- Wierzbicka, A. (1997). Conditionals and Counterfactuals: Conceptual Primitives and Linguistic Universals. A. Athanasiadou ve R. Dirven (Ed.), *On Conditionals Again* içinde (ss. 15-59). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Yaylagül, Ö. (2002). *Türk Dilinde -sA(r)'lı Kuruluşlar (Tarihî - Karşılaştırmalı Bir Durum Çalışması)* (Basılmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Malatya.